

Dag van het Kasteel niet meer weg te denken

Rondom kasteel en buitenplaats

TEKST: COOSJE BERKELBACH

KASTEEL DUIVENVOORDE

Monumentale hekken, lange oprijlanen en dichte bosschages prikkelen de fantasie van menig voorbijganger van de vele kastelen en buitenplaatsen die Nederland rijk is. Op de Dag van het Kasteel, maandag 5 juni, gaan de poorten open.

Op de Dag van het Kasteel, tweede pinksterdag, openen meer dan honderd kastelen en buitenplaatsen een dag lang hun deuren voor publiek. Lezingen, rondleidingen, concerten, kinderspelen of struinen door de tuinen, iedere plek heeft een eigen programma. Dat de Dag van het Kasteel een succesformule is, mag blijken uit het feit dat het evenement dit jaar voor de 10e keer wordt georganiseerd. De wieg staat in Brabant waar al in 1991 de Brabantse Kastelendag werd gehouden. In 2005, tijdens het Jaar van het Kasteel nam de Nederlandse Kastelenstichting (NKS) het stokje over en sinds 2008 is het een jaarlijks terugkerende nationale gebeurtenis. Ieder jaar gaan meer deuren open van deze bijzondere gebouwen die de geschiedenis van hun omgeving vertegenwoordigen.

Publieksmanifestatie

De Dag van het Kasteel is dé publieksmanifestatie van de Nederlandse Kastelenstichting, Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats. Naast kennis vergaren, wil de organisatie kennis verspreiden, onder een zo groot mogelijk publiek. Daarom moet de dag niet alleen de liefde voor maar ook de kennis over het waardevolle erfgoed vergroten. De open dag is aanzienlijk meer dan louter het openen van de poorten. Ieder jaar heeft een thema waarover eigenaren inhoudelijke input krijgen aan de hand waarvan zij hun eigen verhaal

kunnen vertellen. Niets moet, alles kan. Ook zijn er jaarlijks twee focusgebieden die extra aandacht krijgen.

Thema

Rondom Kasteel en Buitenplaats is het mooie en veelzijdige thema dat op maandag 5 juni speciale aandacht krijgt. Prachtig aangelegde tuinen en parken, koetshuizen en andere bijgebouwen maar ook omliggende landerijen en soms zelfs dorpen en steden maken onderdeel uit van de hedendaagse en historische context van de kastelen.

Drie motieven speelden een rol bij de inrichting van de omgeving: verdediging, voedsel en vermaak. Onneembare slotgrachten, ophaalbruggen, voorburchten, alle zorgden ervoor de vijand op afstand te houden. Maar overleven eiste meer. Moestuinen, boomgaarden, landerijen, jachtvelden en oranjerieën maakten dat de bewoners het jaar door voldoende te eten hadden. En natuurlijk wilde men pronken met kennis en rijkdom. Schelpen en mediterrane planten en bomen toonden dat de bewoner niet alleen invloedrijk was maar ook een man van de wereld. Theekoepeltjes langs de weg waren plaatsen bij uitstek waar peperdure dranken uit exotische oorden gedronken werden, zoals koffie en thee. Maar 'rondom' verwijst niet alleen naar het verleden, ook het heden komt aan bod. Hoe beheer je heden ten dage een kas-

teel of buitenplaats? Naast eigenaars en beheerders spelen vrijwilligers hierbij een steeds belangrijker rol. Samen zorgen zij ervoor dat ook toekomstige generaties kunnen genieten van dit voor Nederland zo belangrijke erfgoed.

Focusregio's

Groningen en Utrecht staan dit jaar extra in de belangstelling. Beide zogenoemde focusregio's krijgen in aanloop naar de Dag van het Kasteel meer begeleiding en inhoudelijk extra aandacht. In Groningen is de aandacht de laatste tijd voornamelijk gevestigd op de aardbevingsbestendigheid van historische gebouwen. Reden om de Groninger Borgen in het zonnetje te zetten. In samenwerking met de Rijksuniversiteit (RUG), het Groninger Museum, Erfgoedpartners en Landschapsbeheer Groningen is een mooi programma opgezet. Als opmaat naar de Dag van het Kasteel wordt een lezingmiddag gehouden waarbij studenten van de RUG die zich bezighouden met aan borgen gerelateerde onderwerpen, hun onderzoeksresultaten presenteren. Rijk in Groningen is de titel van de tentoonstelling die gelijktijdig in het Groninger Museum te bezichtigen zal zijn en waar de inboedel van de Borgen centraal staat. Verschillende Borgen openen hun deuren op de Dag van het Kasteel. Kom luisteren naar het verhaal van Borg Ewsum, bezoek de schelpengrot bij Borg Nienoord of maak kennis met de voormalige bewoners van Menkemaborg die voor een dag terug zijn in hun familiehuis.

Utrecht

Utrecht, de provincie zo rijk aan kastelen en buitenplaatsen,

is het andere focusgebied. Naast de Stichting Landschap Erfgoed Utrecht (Leu), heeft de Dag van het Kasteel een bijzondere partner gevonden in de Utrechtse Ridderschap. Deze vereniging van adellijke geslachten die een historische band hebben met de provincie Utrecht, kent een geschiedenis die teruggaat tot de 15e eeuw. De tijd dat iedere familie een of meer landhuizen of kastelen bezat, ligt ver achter ons maar de liefde voor het erfgoed is altijd blijven bestaan. Zij zetten zich graag in de kennis over en het draagvlak hiervoor te vergroten. Families die nog wel historisch goed bezitten of beheren, zetten de hekken open en nemen de bezoeker mee in het verhaal van deze vaak zware verantwoordelijkheid. Ontdek de mobiele houtzagerij op kasteel Maasbergen of wandel mee in het spoor van de Ridderschap en bezoek de kastelen en buitenplaatsen die vaak als clusters bij elkaar liggen. Wandelen langs kastelen en buitenplaatsen is van alle tijden. Kijk op www.dagvanhetkasteel.nl om een eigen route te bepalen of treed in het spoor van Craandijk en Van Lennep, die in de 19e eeuw het land doorkruisten.

Auteur Coosje Berkelbach is architectuurhistoricus

KASTEEL MAARSBERGEN.

FOTO INZET: DE DRIJVENDE KRACHTEN ACHTER DE JAARLIJKSE DAG VAN HET KASTEEL: PROJECTLEIDER JANNEKE VAN DIJK (LINKS) EN NKS-DIRECTEUR HEIDI VAN LIMBURG STIRUM.

Gaat dat zien

Kom op tweede pinksterdag (5 juni 2017) naar de Dag van het Kasteel en maak kennis met meer dan 100 bijzondere kastelen en buitenplaatsen. Unieke openstellingen, interessante rondleidingen, tentoonstellingen, living history evenementen en veel meer. Bekijk alle deelnemers en hun programma's op www.dagvanhetkasteel.nl

In het spoor van Van Lennep, Van Hogendorp en Craandijk

Rondje Groninger borgen

Rondom Kasteel en Buitenplaats is het thema van de Dag van het Kasteel 2017. Tuinen, bijgebouwen, oprijlanen, oranjerieën, ze horen er allemaal bij. Met elkaar vormen ze de kasteel- of buitenplaats. Een wandeltocht op een dergelijk ensemble is de gelegenheid bij uitstek de schoonheid ervan te ervaren. Dat wist men in de vroege en late 19e eeuw ook al.

TEKST: DIRK SCHAAP

Jacob van Lennep was zo'n 19e-eeuwse wandelaar. De latere romanschrijver ging in de zomer van 1823 op voetreis door Nederland, met zijn metgezel Dirk van Hogendorp. Beide Leidse studenten komen uit het gegoede milieu en deze vaderlandse rondreis is dan ook hun grand tour, waarin ze zich tegoed doen aan de eigenaardigheden van de verschillende vaderlandse streken.

Tweede voorbeeld van een reiziger die te voet het land doorkruist is de doopsgezinde predikant en schrijver Jacobus Craandijk. Tussen 1875 en 1888 publiceerde hij verslagen van zijn wandelingen, bekend als de Wandelingen door Nederland met pen en potlood. Craandijks voornaamste motivatie is om datgene op papier te vatten wat wellicht snel niet meer zal bestaan. Zo merkt hij op dat zelfs de meest aanzienlijken de zomerse tijd niet langer op hun landgoederen doorbrengen, een voor hem angstig toekomstbeeld.

Juist de aanzienlijken en hun landgoederen met monumentale huizen zijn wat beide schrijvers met elkaar verbindt.

Van Lennep is van huis uit 'aanzienlijk' (Huis te Manpad in Heemstede) en let tijdens zijn reis goed op woningen van standgenoten; Craandijk let op de aanzienlijke huizen vanuit een historischer inslag. Het tweede wat hen verbindt is dat ze beiden in Groningen zijn geweest en dus de Groninger Borgen hebben gezien. Niet alles, maar wel veel van wat zij zagen valt tijdens de Dag van het Kasteel 2017 te bewonderen.

Wandelen in het noorden

Van Lennep en Van Hogendorp wandelen van 18 tot 28 juni 1823 door de provincie Groningen. Na diverse bezoeken in de stad, voornamelijk aan hoogleraren en academici, vervolgen ze hun weg door de ommelanden. In deze naar eigen zeggen afwisselende landstreek is de eerste borg die de heren passeren de Allersmaborg bij Ezinge, op dat moment in bezit van Reneke de Marees van Swinderen. Van Swinderen verbouwt het huis kort na Van Lenneps passeren door een extra verdieping op het voorhuis te plaatsen waardoor het tegenwoordige, neoclassicistische uiterlijk ontstaat. Bijbe-

horende tuin in Engelse stijl werd in 2008 nog met Europese subsidies hersteld naar 19e-eeuws voorbeeld, met karakteristieke slingerpaden en kenmerkende romantische doorkijkjes.

Dat niet elke borg nu nog bestaat wordt duidelijk als Van Lennep via Pieterburen naar Uithuizen wandelt. Hier passeert hij wat hij noemt 'een fraai buitenverblijf'. Deze borg Dijksterhuis is in 1903 gesloopt. Wat vandaag de dag nog rest is een overblijfsel van de slotgracht.

Eenmaal aangekomen in Uithuizen is het lastig niet onder de indruk te zijn van de Menkemaborg. Van Lennep verbaast zich over de hoge bomen langs het huis, iets wat nog altijd opvalt. Hij rept met geen woord over de tuin, zoals hij dat eigenlijk bij geen van de Groninger borgen doet. Tegenwoordig kent deze tuin een 18e-eeuws Hollands uiterlijk in symmetrische stijl, gebaseerd op het tuinplan uit 1705, en is zij voorzien van een doolhof. Hiermee bezitten Groninger borgen tuinen uit beide tuinmode's die in Nederland in omloop zijn geweest: de strakke geometrische stijl bij de Menke-

maborg tegenover de meer landschappelijke romantische stijl zoals bij de Allersmaborg.

Op steenworp afstand, in Uithuizermeeden, ligt de Rensumaborg. Deze borg was in Van Lenneps tijd tevens bezit van de Alberda's van de Menkemaborg. De eerste vermelding van de Rensumaborg dateert uit de late 14e eeuw, wanneer wordt gesproken van 'Reyndismadele'. Vermoedelijk was dit een middeleeuws versterkt steenhuis. Dergelijke steenhuisen zijn in latere tijden vaak verbouwd tot buitenplaats. De Rensumaborg bezit ondanks perioden van leegstand (eind 19e en 20e eeuw) waarin zij wonderwel niet gesloopt is, nog steeds elementen uit de 17e, 18e en 19e eeuw, zoals een balkenplafond, schouw en schoorsteenmantel. Rond de buitenplaats ligt vandaag de dag een in de geest van tuinarchitecte Renkse Titia Boon ingerichte karakteristieke tuin. Wat borgen betreft eindigt hier de reis van Van Lennep en co.

Uitstapjes Craandijk

Jacobus Craandijk wandelt een andere weg dan Van Lennep en Van Hogendorp en komt langs andere borgen. Dat doet

FRAEYLEMABORG (FOTO FRAEYLEMABORG).

BORG EWSUM (FOTO ERFGOEDPARTNERS GRONINGEN).

hij niet alvorens te vermelden dat Groningen vanwege zijn vlakke platte polders eigenlijk niet echt geschikt is voor wandeltochten. Maar wie Groningen niet kent, kent naar zijn zeggen een zeer belangrijk en eigenaardig gedeelte van Nederland niet, en dus gaat de predikant gewoon op pad.

Meer nog dan zijn voorgangers wijst Craandijk op de historie van de Groninger Borgen. Het feit dat vele hun oorsprong hebben in een middeleeuws versterkt steenhuis of burcht intrigeert hem. De historicus in hem baalt dat verscheidene oude burchten plaats hebben moeten maken voor villa's en buitenverblijven, die tegenwoordig óók als erfgoed te boek staan. Slechts één is er naar zijn mening over: 'De roem van Slochteren', de Fraeylemaborg. Craandijk is zwaar onder de indruk van de tuin van de Fraeylemaborg en komt superlatieven te kort voor de purperen kleuren, reusachtige rodo-dendrons, hoge krachtige stammen en statige beukenlaan.

Het landschapspark in Engelse stijl (evenals bij de Allersmaborg) waar hij wandelt is dan nog geen eeuw oud en komt van de hand van de beroemde tuinarchitecten L.P. Roodbaard en G.A. Blum. Daarnaast zorgt een overblijfsel uit de geometrische tuinaanleg voor de verbinding met het omliggende landschap: vanaf de achterzijde van het huis is het mogelijk via een loodrechte zichtas de hele tuin door te kijken. Ook nu nog is het park in perfecte staat en valt nageoeg alles van wat Craandijk zag nog te zien.

Slechts twee borgen komt Craandijk tegen op zijn voetreis. De tweede is de Ennemaborg. Ook hier gaat zijn aandacht

uit naar de directe omgeving, waarin hij takken van oude beuken weelderig ziet hangen over een brede vijver voor het eenvoudige vierkante huis. Dat draagt nu de naam van haar voorganger, de historische burcht Ennema. Een van de beuken, inmiddels 200 jaar oud, pronkt nog naast het huis. Massale houtkap halverwege de 19e eeuw en een heftige

MOESTUIN BORG EWSUM
(FOTO ERFGOEDPARTNERS
GRONINGEN).

MENKEMABORG (FOTO NIA
RIETSEMA).

ENNEMABORG (FOTO ERFGOEDPARTNERS GRONINGEN).

storm in 1976 troffen het Midwolderbos, de huidige naam van het natuurgebied dat ooit als productiebos aan de borg was verbonden. De omliggende landbouwgronden die ook bij de borg hoorden, zijn begin jaren 90 omgevormd tot de Midwolderplassen, een divers watervogelparadijs.

Borgen en tuinen

De 19e-eeuwse wandelaars Van Lennep en Craandijk liepen langs vijf van de zestien overgebleven Groninger borgen. Zoals omschreven verbazen zij zich een aantal keren over het omliggende landschap. Toegegeven, wie aan kastelen of landgoederen denkt, denkt vaak ook aan lommerrijke bomenlanen en bosrijke gebieden. Die zijn in Groningen schaars. De platte zeekeleipolders en veenontginningen lenen zich zelden voor aaneengesloten bosgebieden. Waar dat wel het geval is, is vaak een borg nabij.

Juist de verbinding van de borgen en hun tuinen met de omgeving en het omliggende landschap was het doel van het in 2016 uitgevoerde project Borgen en Tuinen, onder leiding van Erfgoedpartners Groningen. Via de nieuwe website groningerborgen.nl wordt per borg het unieke verhaal verteld. Voeg die samen en de uitgebreide geschiedenis van de Groninger adel ontrafelt zich.

De Dag van het Kasteel op 5 juni is de gelegenheid bij uitstek de Groninger borgen te komen ervaren. Er is zelfs meer te zien dan wat onze wandelaars voor ogen kregen. Bijvoorbeeld het historische borgterrein van borg Ewsum in Middelstum, met haar open landschap. De toren (donjon)

herinnert aan wat ooit was. Eenzelfde historische sensatie wordt opgeroepen als het Huis te Wedde wordt bekeken. Het echte kasteelgevoel kleeft aan de borg Nienoord in Leek en het door grachten omsloten Verhildersum in Leens. Wat al deze borgen verbindt is de adel die er ooit vertoefde en de Groningse geschiedenis die zij mede schreef.

Auteur Dirk Schaap, masterstudent Landschapsgeschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen, is student-assistent Dag van het Kasteel bij de Nederlandse Kastelenstichting (NKS), Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats.

SHELPENGROT BORG NIEN-
OORD (FOTO ERFGOEDPART-
NERS GRONINGEN).

Bronnen

J. Craandijk. Wandelingen door Nederland met Pen en Potlood. Deel 4 (Haarlem, 1879) pp 221-280

M.E. Kluit. (red.) Nederland in den goeden ouden tijd. Zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provinciën in den jare 1823. (Haarlem, 1980) pp 77-101

www.groningerborgen.nl, www.verhalenvangroningen.nl, www.menkemaborg.nl, www.fraeylemaborg.nl, www.allersmaborg.nl